

MUSTABID TUZUM DAVRIDA ZIYOLILARGA QARSHI REPRESSIYALAR: SABABLARI VA OQIBATLARI

Toshtemirova Rayxon Zokir qizi
toshtemirovarayxona4@gmail.com

Termiz davlat pedagogika instituti

Tarix yo'nalishi

Ilmiy rahbar:

Abdurashidov Anvar Abdurashidovich

Annotatsiya: Ushbu maqolada Sovet Ittifoqi, xususan, O'zbekiston SSR hududida XX asrning 20–50-yillarida ziyolilar qatlamiga nisbatan amalga oshirilgan siyosiy repressiyalar sabablari va ularning ijtimoiy-siyosiy oqibatlari tahlil qilinadi. Maqolada totalitar tuzum sharoitida ilm, madaniyat va milliy tafakkurning bostirilishi, ziyolilarning yo'q qilinishi orqali jamiyat taraqqiyotiga yetkazilgan zarar ochib beriladi.

Kalit so'zlar: Ziyolilar, qatag'on, repressiya, mustabid tuzum, Sovet mafkurasi, milliy uyg'onish, jadidlar, siyosiy oqibatlar

Ziyolilar har qanday jamiyatning ilg'or fikr va ma'naviy madaniyatini shakllantiruvchi asosiy qatlam hisoblanadi. Ayniqsa, milliy uyg'onish davrida — XIX asr oxiri va XX asr boshlarida O'rta Osiyoda, xususan O'zbekistonda shakllangan jadid ziyolilari xalqni savodsizlikdan qutqarish, milliy madaniyat va mustaqillik g'oyalarini ilgari surganlar.

Ammo Sovet hokimiyati ushbu ziyolilarni o'z mafkurasiga qarama-qarshi kuch deb baholab, ularga qarshi ommaviy repressiyalarni amalga oshirdi. 1937–1938 yillardagi “Katta terror” bu siyosatning eng dahshatli bosqichi bo'ldi. Maqolaning maqsadi — ushbu siyosiy repressiyalarning sabablarini aniqlash, ularning ziyolilar sinfiga ta'sirini yoritish va tarixiy saboqlarni asoslashdan iborat.

Ziyolilar qatlamining yo'q qilinishi nafaqat o'zbek millatining ilmiy, madaniy va ma'rifiy rivojiga, balki ijtimoiy ong shakllanishiga ham salbiy ta'sir ko'rsatdi. Fitrat, Cho'lpon, Behbudiy, Qodiriy kabi ma'rifatparvarlarning faoliyati orqali shakllangan taraqqiyot g'oyalari, erkin tafakkur, milliy o'zlik tushunchalari qatag'onlar orqali bostirildi. Mustabid tuzumning asosiy maqsadi – jamiyatni to'liq nazorat ostiga olish bo'lgan bo'lsa, bunga erishishda aynan ziyolilarni yo'q qilish eng samarali vosita sifatida qaraldi.

Ushbu siyosat nafaqat jismoniy yo'q qilish, balki milliy tafakkur, til, tarix va madaniyatni unuttirish, xalqning o'z o'zligidan uzoqlashtirishga qaratilgan edi. Aynan

shu sababli, bugungi kunda bu fojiali davrni ilmiy nuqtai nazardan chuqur o'rganish va tarixiy saboqlarni anglash dolzarb vazifa bo'lib qolmoqda.

Tadqiqot quyidagi asosiy metodlarga tayandi:

- **Tarixiy hujjatlarni tahlil qilish** – NKVD hujjatlari, sud qarorlari, maxfiy farmonlar va zamonaviy tarixiy izlanishlar asosida.
- **Solishtirma tarixiy tahlil** – boshqa SSSR respublikalari tajribasi bilan qiyoslash.
- **Biografik yondashuv** – Fitrat, Cho'lpon, Qodiriy, Behbudiy kabi ziyolilarning taqdirini misol tariqasida o'rganish.
- **Kontekstual tahlil** – siyosiy mafkura va repressiv tuzumning ijtimoiy ongga ta'sirini o'rganish.

Tadqiqot natijalari quyidagilarni ko'rsatadi:

- Sovet hokimiyatining asosiy maqsadi – ijtimoiy nazoratni kuchaytirish va har qanday erkin fikrni bostirish bo'lgan. Ziyolilar esa bu siyosatga xavf deb baholangan.
- 1930-yillarda O'zbekistonda 10 minglab ziyolilar “xalq dushmani” sifatida qamoqqa olinib, ko'pchiligi o'ldirilgan.
- Repressiyalar ko'p hollarda uydirma ayblovlar — “millatchilik”, “panislomizm”, “burjua ideologiyasini targ'ib qilish” asosida amalga oshirilgan.
- Ziyolilarning yo'q qilinishi O'zbekistonda milliy tafakkur, ma'rifat va erkin ijodiy muhitning izdan chiqishiga olib kelgan.

Repressiyalar natijasida O'zbekistonda jamiyatning eng faol, ilg'or, milliy g'oya va ma'naviyatni ko'taruvchi qatlam — ziyolilar yo'q qilindi. Bu jarayon ikki yo'nalishda kuchli salbiy oqibatlariga olib keldi:

1. **Madaniy va ilmiy izolyatsiya** – O'zbek jamiyati bir necha o'n yilliklar davomida o'z intellektual kuchidan mahrum bo'ldi. Repressiya tufayli milliy tarix, til, adabiyot, diniy meroslar tadqiq etilmay, cheklov ostida qoldi.
2. **Ijtimoiy ongda qo'rquv sindromi** – Har qanday mustaqil fikr, tanqidiy yondashuv xavf sifatida baholangan. Bu esa jamiyatda loqaydlik, passivlik, tashabbussizlikni kuchaytirdi.

Ziyolilarning repressiyasi shunchaki jismoniy yo'q qilish emas, balki butun bir millat tafakkuriga qarshi qaratilgan mafkuraviy hujum edi.

Mustabid tuzumning ziyolilarga qarshi repressiyalari natijasida bir necha avlod o'zining intellektual yetakchilaridan, ruhiy ustozlaridan mahrum bo'ldi. Ma'rifatparvarlik an'analari uzildi, ijodkorlik ruhiyati pasaydi, tarixiy o'zlik to'sib qo'yildi.

Repressiyalarning asosiy oqibatlarini quyidagilardan iborat:

- **Madaniy uzilish:** O'zbek tili, adabiyoti, tarixshunosligi, falsafasi va diniy ilmlar rivoji to'xtadi yoki sun'iy yo'nalishga burildi. Bu esa xalqni o'z tarixiy ildizlaridan uzoqlashtirdi.
- **Ziyolilar o'rnini mafkuraparast kadrlar egalladi:** Sadoqatni bilimdan ustun qo'ygan kadrlashtirish siyosati sababli ilm-fan va ta'lim sifati keskin tushdi.
- **Qo'rquv sindromining ildiz otishi:** Mustaqil fikr yuritish xavfli hisoblanib, jamiyatda loqaydlik va itoat madaniyati shakllandi. Tashabbuskorlik bostirildi, fuqarolik jamiyatining paydo bo'lishiga zamin yo'qoldi.

Shuningdek, ushbu repressiyalar xalq ongida siyosiy befarqlikni chuqurlashtirdi. Aksar holatlarda "jim yur – omon qol" tamoyili ustunlik qildi. Buning oqibati esa jamiyatda ijodiy, tanqidiy fikrlashning sustlashuvi, tarixga loqayd munosabatning shakllanishi bo'ldi.

Ammo mustaqillik yillarida bu jarayonni tahlil qilish, tarixiy adolatni tiklash, ziyolilar merosini qayta o'rganish orqali ma'naviy tiklanish jarayoni boshlandi. Qatag'on qurbonlari xotirasi, ularning ilmiy va adabiy merosi xalqimizga qaytarilmoqda. Bu esa jamiyatni sog'lom tarixiy ong asosida rivojlantirishga xizmat qilmoqda.

Mustabid tuzum davrida ziyolilar sinfiga qarshi olib borilgan repressiyalar — o'zbek xalqining tarixiy taraqqiyoti yo'lida katta fojia bo'ldi. Bu holat nafaqat o'tmishni anglash, balki bugungi va ertangi avlod uchun saboq bo'lib xizmat qilishi kerak.

Bugungi O'zbekiston quyidagi yo'nalishlarda tarixiy adolatni tiklashga erishmoqda:

- Qatag'on qurbonlarini oqlash va xotirasini abadiylashtirish;
- Ziyolilarning ilmiy, adabiy va tarixiy merosini tadqiq etish;
- Tarixiy haqiqat asosida yoshlarda vatanparvarlik va adolatparvarlik ruhini shakllantirish.

Shunday ekan, ziyolilarning fojiali taqdirini unutmaslik, ularning fidokorona xizmatlarini qadrlash va xotirasini avaylab saqlash — har bir ongli avlodning muqaddas burchidir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Naim Karimov. (2003). *Fitrat. Hayoti va ijodi*. Toshkent: Sharq.
2. Conquest R. (2007). *The Great Terror: A Reassessment*. Oxford University Press.
3. Toshmatov Sh. (2011). *O'zbek ziyolilari va qatag'onlar tarixidan*. Fan.
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Farmoni (2020). *Qatag'on qurbonlari xotirasini abadiylashtirish to'g'risida*.
5. G'ulomov G'. (2015). *Repressiyalar saboqlari va tarixiy ong*.
6. Qatag'on Qurbonlari Xotirasi Muzeyi arxivlari. Toshkent.
7. Fitrat A. (1993). *Saylanma asarlar*. Toshkent: O'zbekiston.